

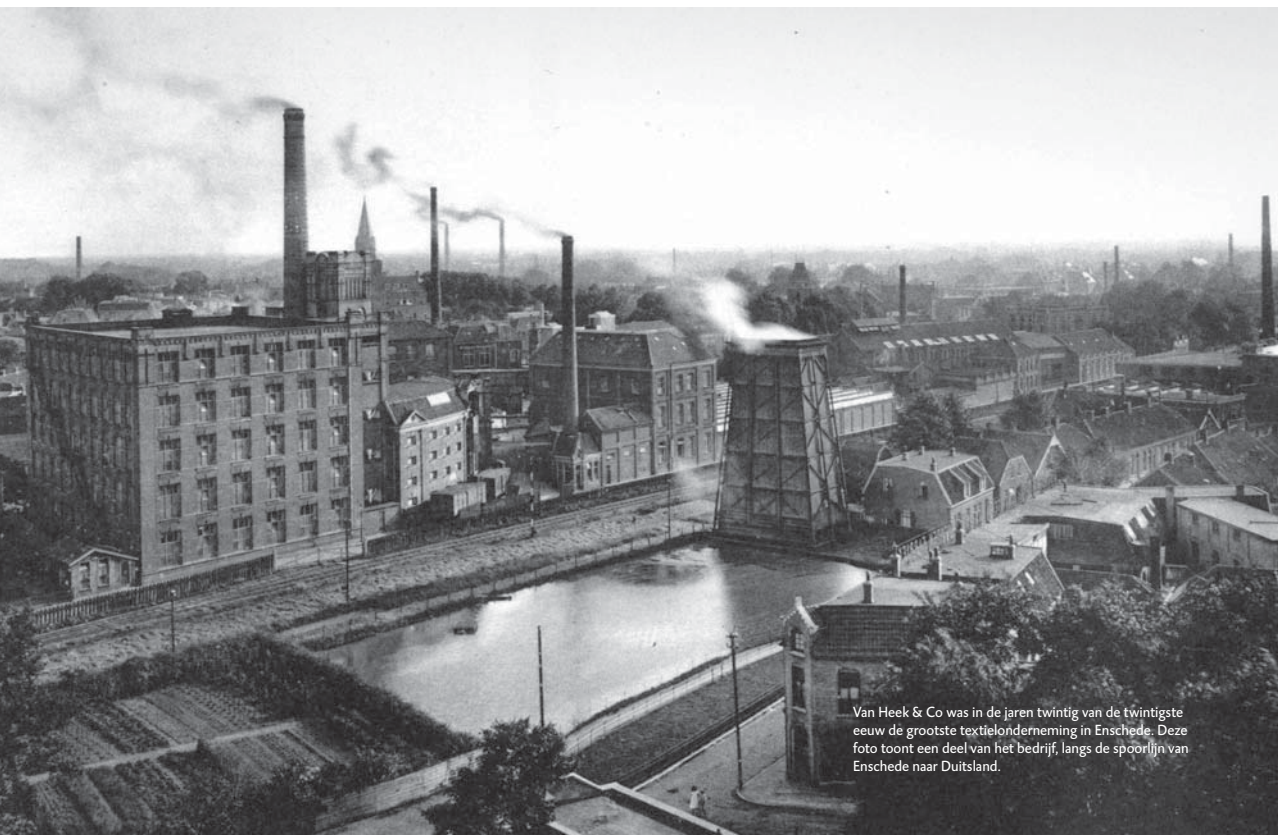
Het Twentse Stelsel: instrument tegen dreigend socialisme

Tussen winter 1923 en zomer 1924: ongeveer 22.000 arbeiders op straat

Een half jaar lang, van eind december 1923 tot het begin van de zomer in 1924, staan in Twente en de Achterhoek 22.000 arbeiders op straat. Het is de tot dan toe grootste staking ooit in Nederland. Honger in meer dan twintigduizend gezinnen.

De sociaaldemocraat J.W. Alberda in de Tweede Kamer: 'Het geldt hier mensen die dag in dag uit genoodzaakt zijn tot het meest

geestdodende, meest onzielende werk, dat ge u denken kunt; draadjes knopen, draadjes knopen. Een werk, dat in staat is den geest te doen versuffen, ja die te doden. Menschen die nooit hooge loonen hebben gekend, die altijd hebben behoord tot de laagstbetaalde industrie-arbeiders. Tot die menschen is nu gezegd: Gij moet wederom tien procent van uw loon laten vallen.'

Van Heek & Co was in de jaren twintig van de twintigste eeuw de grootste textielonderneming in Enschede. Deze foto toont een deel van het bedrijf, langs de spoorlijn van Enschede naar Duitsland.

In de Tweede Kamer gispen socialisten en communisten het keiharde optreden van de textielbaronnen, dat 'dom en onverantwoordelijk' is, weinig anders dan een poging 'het levenspeil van de textielslaven te drukken', zoals de communist Willem van Ravesteyn vertoorn uitroept. Hij hekelt deze uitsluiting door de kapitalisten. Want de fabrikanten in het oosten van het land hebben hun zwaarste geschut in stelling gebracht, het Twentse Stelsel, de uitsluiting. Het is hun meest effectieve instrument in hun strijd tegen stakende arbeiders. Een staking bij de één wordt beantwoord door de uitsluiting van alle arbeiders door de andere fabrikanten. Dit Twentse Stelsel is een imitatie van het Engelse lock out systeem, dat in het Engelse katoengebied Lancashire al in de achttiende eeuw werd toegepast.

Socialistische onruststokers

Het Twentse Stelsel, ingevoerd in 1888, werd vooral ingezet om het oprukkende socialisme te bestrijden. De fabrikanten waren doodsbenauwd voor het socialisme, want de ideologie van hun tegenstanders, de aanhangers van Ferdinand Domela Nieuwenhuis, vormde ook voor hun bedrijven een regelrechte bedreiging. Maar merkwaardig genoeg ging het initiatief voor een bundeling van krachten niet uit van de fabrikanten zelf, maar van burgemeester Tjeerd van der Zee van Enschede en de Commissaris des Konings in Overijssel Johan Herman Geertsema Czn, die vanaf 1878 deze functie bekleedde en door zijn contacten met Twentse fabrikanten de problemen in de textielindustrie kende en onderkende. Ook de overheid had baat bij arbeidsrust. Enkele dagen nadat bij Gerh. Jannink & Zonen begin november 1888 een staking was uitgebroken, leidde Geertsema op het

Het tijdschrift van de katholieke bond publiceerde eind mei 1924 enkele artikelen over het conflict.

TWENTE NUMMER INZAKE HET TEXTIELCONFLICT

De industrieschilder Herman Heijenbrock (1871-1948) schilderde omstreeks 1900 dit panorama van de textielstad Enschede. Meer dan dertig fabrieksschoorstenen bedwelmen de textielstad met hun vette rookwalmen. Het schilderij werd gebruikt voor een schoolplaat, die in het Nederlandse onderwijs werd gebruikt.

stadhuis in Enschede een vergadering. Een groot aantal belangrijke fabrikanten was hierbij aanwezig. Het gezamenlijke besluit was een commissie in te stellen, die niet alleen de oorzaken van de werkstaking bij Jannink & Zonen moest onderzoeken, maar ook opdracht kreeg voorbereidingen te treffen voor het oprichten van een fabrikantenvereniging. Voorzitter van de commissie werd Gerrit Jan van Heek, de meest invloedrijke fabrikant in Twente, eerste firmant van Van Heek & Co, het grootste textielbedrijf van Enschede. Met algemene stemmen besloot de commissie op 12 november 1888 de Fabrikanten Vereniging Enschede (FVE) op te richten, die werkstakingen moest voorkómen en bestrijden. Van Heek werd voor de volgende drie jaar tot president benoemd. Hij had een uitgesproken hekel aan socialisten. Het grote gevaar was volgens hem dat de arbeiders zich lieten overvleugelen door de socialisten, want, zo stelde hij, 'die willen niet de zaken op vredelievende wijze schikken, maar wel strijd uitlokken. Met hen willen we natuurlijk niets te doen hebben.' De praktijk zou aantonen, dat de nadruk voortaan met name lag op het bestrijden van de socialistische onruststokers en wereldverbeteraars.

Algehele uitsluiting

De aanleiding tot de staking van 1923-1924 is het besluit van de FVE met ingang van de werkweek 29 oktober - 3 november 1923 alle stuk- en tijdlonen met tien procent te verlagen, tenzij de arbeiders verklaren bereid te zijn voortaan 53 uur in een week te gaan werken met behoud van de bestaande weeklonen. De vakbonden Eendracht, Unitas en Sint Lambertus gaan niet akkoord, maar de hardnekkige Heeren zetten hun plan tot loonsverlaging door. Het is in hun ogen het enige middel om de productiekosten te verlagen, noodzakelijk voor een gezonde bedrijfsvoering.

De bonden besluiten tot een werkstaking, die bij één van de bedrijven moet beginnen. Het is niet slim de poorten van alle FVE-bedrijven tegelijk te sluiten. Als er op één fabriek wordt gestaakt, hebben de werkgevers nog bedenkijd om tot andere gedachten te komen. De vakbonden kiezen de weverij Kremersmaten van Van Heek & Co. in Enschede, want daar zijn de meeste georganiseerde arbeiders. Ze weten dat de fabrikanten het gehate Twentse Stelsel zullen toepassen als reactie op de werkstaking bij Kremersmaten. Op 22 oktober 1923 informeren de bonden zowel Van Heek & Co als de werkgeversorga-

'Over de ruggen van arbeiders heen'
 Een loonsverlaging is voor de textielbedrijven in Oost-Nederland in de eerste jaren twintig geen onontkoombare voorwaarde om te overleven, gezien de jaarcijfers, die een vrij regelmatige lijn in de winsten laten zien. Een bedrijf als Blijdenstein & Co. in Enschede maakt in de jaren twintig vaak winsten die boven een half miljoen gulden liggen, 'over de ruggen van de arbeiders heen', zoals in een bedrijfsbiografie te lezen is. Van de winstreserves bouwen de Heeren Blijdenstein 'grote fabrieksbuitenvaarten'. In 1921-1923 maakt H.P. Gelderman & Zonen in Oldenzaal elk jaar een winst van ongeveer 200.000 gulden. Uit de cijfers van de rentabiliteitsontwikkeling van Van Heek & Co. over 1921, 1922 en 1923 valt zeker niet af te leiden, dat de zaken bij dit Enschedese bedrijf, dat een belangrijke stem heeft in de FVE, slecht gaan. In het algemeen is te stellen dat de fabrieken in 1920 met verlies hebben gewerkt, maar dat 1921 een herstel van de winsten laat zien dat zich in de jaren daarna heeft voortgezet. →

nisaties. De FVE reageert daarop. Zij wil niet nalaten de bonden...

'te wijzen op de vérstrekkende gevolgen die dit niet alleen voor de arbeiders dier weverij, doch ook voor alle andere arbeiders dierzelfde fabriek daarna voor omstreeks alle in onzer gemeente werkzame textielarbeiders in geheel Twenthe en de Geldersche Achterhoek zal hebben. In dit verband meenen wij u niet te mogen verzwijgen, dat de firma Van Heek & Co. op afdoenden steun van alle textielondernemingen kan rekenen en wel binnen zeer korten termijn.'

In hun antwoord wijzen de bonden erop dat naar hun mening de loonsverlaging 'door niets gerechtvaardigd' is en dat de noodzakelijkheid nog steeds niet is aangetoond.

'Deze nieuwe verlaging der toch al zo lage loonen der textielarbeiders welke tot gevolg zal hebben, dat deze voor velen zullen dalen beneden het bestaansminimum, is niet te aanvaarden. De door u bedoelde gevolgen [...] komen dus geheel voor rekening van de werkgevers. Deze zouden alsnog voorkomen kunnen worden wanneer door de werkgeversverenigingen een ander standpunt werd ingenomen.'

Op 29 oktober 1923 weigeren 244 georganiseerde arbeiders van de fabriek Kremersmaten van Van Heek & Co. in Enschede aan het werk te gaan. Op aanplakbiljetten die op 10 november 1923 in alle fabrieken worden opgehangen, delen de patroons mee, dat wanneer de stakers het werk niet tijdig hervatten, op 24 november de algehele uitsluiting wordt doorgevoerd. Van Heek &

Veelverdieners

Hoever de textielabrikanten in 1923 hebben verdiend, heeft Gerrit Rengelink, een Twentse vakbondsbestuurder, uitgerekend en gepubliceerd in Het Volk van 1 juni 1924. Elf fabrikanten hebben samen een inkomen van ruim vijf miljoen gulden: 5.347.244 gulden. De topscorer van dit twaalfal veelverdieners is N.G. (Nicolaas Gijsbertus) van Heek van Schuttersveld, die de belastingen heeft laten weten dat in 1923 zijn inkomsten 1.249.177 gulden bedragen. Jan Bernard Blijdenstein heeft meer dan de helft verdiend, namelijk 703.919 gulden. Gerhard Jannink is nummer drie op de ranglijst, met 633.435 gulden. De overige acht fabrikanten hebben een salaris van ruim een half miljoen gulden of minder; het laagste salaris is iets meer dan twee ton. De vier firmanten van Van Heek & Co. verdelen in 1922, het jaar voordat de grote staking in Oost-Nederland uitbreekt, de winst van 2.148.302 gulden. Ieder verdient dat jaar dus ruim een half miljoen gulden. Spinnerij Tubantia heeft in 1920 een nettowinst van 1.704.160 gulden geboekt, die de vier firmanten met elkaar delen.

Mr. J.H. Geertsema Czn, in de jaren 1878-1893 Commissaris des Konings in Overijssel, nam in 1888 samen met de burgemeester van Enschede, Tj. Van der Zee, het initiatief voor de oprichting van de Fabrikanten Vereeniging Enschede. De voornaamste doelstelling van de FVE werd het bestrijden van het socialistische gevaar.

Co. deelt al haar arbeiders mee, dat zij 'tegen Zaterdag 24 November 1923 des namiddags ten één ure de tusschen hen (haar) en ons bestaande dienstbetrekking' opzegt. Als de staking op Kremersmaten vóór die datum beëindigd is, vervalt deze opzegging.

Allerlaagste lonen

Sint Lambertus, de katholieke arbeidersorganisatie, laat op 19 november 1923 in Het Centrum een waarschuwend geluid horen. Als de werkgevers overgaan tot uitsluiting, komen er in Twente en de Gelderse Achterhoek 22.000 mensen op straat te staan. De bond wijst er op dat de lonen van de betrokken textielarbeiders tot de allerlaagste behoren, terwijl de winsten van de werkgevers steeds zeer groot zijn.

De fabrikanten zijn steeds de grootste bekampers geweest van elke emancipatie van de arbeidersstand; van onderhandelingen over loon en arbeidsvoorwaarden hebben zij nooit willen weten [...] en van elken sociaal maatregel, vooral als deze wettelijk worden vastgelegd, waren zij de grootste tegenstanders.

Op maandag 26 november 1923 blijven de poorten van negentien fabrieken in Enschede en Lonneker gesloten. Ongeveer elfduizend arbeiders staan op straat. Op 8 december informeren de fabrikantenverenigingen het personeel van zo'n twintig firma's in Borne, Haaksbergen, Hengelo, Neede, Goor, Deventer, Winterswijk en Eibergen over de uitsluiting. Als het conflict in Enschede op 22 december 1923 niet is opgelost, blijven de poorten twee dagen later dicht. Tussentijds overleg tussen de fabrikanten en de bonden levert niets op en ook de burgemeesters van genoemde gemeenten, die willen bemiddelen, boeken geen resultaat. De bonden maken duidelijk dat het niet in eerste instantie meer gaat om de langere werkdagen, maar om de verlaging van de lonen, die ze onacceptabel achten. Op 22 december 1923 wordt het werk in 39 fabrieken in Oost-Nederland stilgelegd, 22.000 arbeiders zijn werkloos, van hen zijn er negenduizend georganiseerd. De onderhandelingen raken in een impasse.

Gerrit Jan van Heek (1837-1915) was de eerste president van de Fabrikanten Vereeniging Enschede.

De ondernemers weten van geen wijken. De Twentse werkgever Jaap Spanjaard uit Borne verwoordt de weerstand van de werkgevers om concessies te doen:

Eerst moet [...] de strijd uit zijn met eene volledige overwinning der werkgevers en op "Kremersmaten" het werk tegen het verlaagde loon hervat zijn, ook al moet er drie maanden langer om gevochten worden. Tegen elke prijs moet het denkbeeld, dat er ook maar eenige medezeggenschap is verkregen, op welke manier dan ook, worden voorkomen.

De werkgevers willen in deze strijd vooral laten zien, dat de macht in de katoenindustrie bij de ondernemers ligt en niet bij de arbeiders en hun organisaties, en dat ze geen inmenging in hun zaken van wie dan ook dulden. Dat blijkt uit het jaarverslag over 1924 van de Nederlandsche Vereeniging van Katoenspinners en Spinners-Wevers, wanneer een commissie dank wordt gezegd voor hun inspanningen tijdens de staking 'voor het prestige der fabrikanten en daardoor in het belang onzer industrie'.

Niet alle fabrikanten zijn het overigens eens met de harde opstelling van hun collega's. Eén van hen trekt in het letterkundig tijdschrift De Gids onder de schuilnaam 'Insider' hun voornaamste argument voor de loonsverlaging, de buitenlandse concurrentie, in twi- fel. De Japanse stoffen zijn volgens hem van slechte kwaliteit en Engeland heeft andere stoffen en afzetmarkten. De Twentse dagbladen weigeren zijn stukken te plaatsen...

In de eerste maanden van 1924 wordt op allerlei fronten onderhandeld. Alom worden acties gehouden om steungelden voor de stakende arbeiders bijeen te brengen. Nadat in de tweede helft van april 1924 diverse gesprekken zijn gevoerd met werkgevers en de arbeidersorganisaties, onderneemt rijksbemiddelaar voor het derde district ir. H.A. van IJsselsteyn, oud-minister van Landbouw, op 30 april 1924 een bemiddelingspoging. Zijn voorstel is een bescheiden verlaging van de lonen en een overwerkregeling die de werkgevers ruimte biedt voor ten hoogste 130 uur overwerk in een jaar. Bonden en fabrikanten kunnen zich vinden in dit plan. Op 23 juni 1924 is de staking voorbij.